

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יא, תש"כ

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על מונחי החקלאות

מאמרנו הקודם * הוקדש למונחי החריש שהוזכרו בספרותנו העתיקה. הפעם נדון בזרע ובזריעה. במקרא ובספרות חז"ל באו מונחים אחדים לזרעים של צמחים ממינים שונים, אך בימינו יש שאינם שמים לב לייחוד שבשמות אלה, או שמחליפים אותם. דבר זה דורש בירור ותיקון.

בתנ"ך קרוי בשם זרע אותו חלק של הצמח המוכשר להצמיח צמח כלשהו: עץ, ירק, תבואה או עשב. וכך נאמר בפרשת הבריאה: "ותוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע למינהו, ועץ עשה פרי אשר זרעו בו למינהו". לאדם ניתן לאכלה "את כל עשב זרע זרע על פני כל הארץ, ואת כל העץ אשר בו פרי-עץ זרע זרע". כאן ישנה הבחנה בין פרות יבשים של העשבים למיניהם, לבין הפרות העסיסיים שבתוכם טמון הזרע.

בהשאלה הועבר המונח זרע לצאצאים של האדם, ובספרות חז"ל מציין "זרע" את תאי הזרע של בעלי החיים. כינוי אחר לזרע הוא זרע. בתורה (ויק' יא, לו) נאמר: על כל זרע זרע אשר יזרע. פסוק קשה זה ניתן לפרש בעקבות הראב"ע: "זרע או זרוע", והשם האחרון בא לציין

* לשוננו לעם קונטרס קרקז, עמ' 103.

את זרעי הירקות והפרות, להבדילו מן הזרע המציין את זרעי התבואות. אכן מצינו בלשון רבים זרועים וגם זרועים. בישעיהו (סא, יא) נאמר: "כי כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח"; בספר דניאל (א, יב) מסופר, שארבעת הנערים מיהודה ביקשו "ויתנו לנו מן הזרעים ונאכלה", ולהלן נאמר שניתן להם זרעונים (שם שם, טו), והכוונה לזרעי ירקות ופרות. זרעונים הוזכרו במשנה ובתוספתא רק בצירוף זרעוני גנה, זרעוני שדה וזרעוני אילן, להוציא את זרעי התבואה והקטניות. ברור אפוא, שאין להשתמש במונח זרעון לציון זרע של חיטה או שעורה. בספרות הבוטאנית נתייחד השם זרעון לזרעים (מבחינה בוטאנית: הפרות) של הצמחים ממשפחת המורכבים, כגון זרעוני החמנית, הסביון וכדומה.

שם מיוחד לזרעי התבואה לא הוזכר בספרותנו העתיקה. בימינו נתייחד להם המונח: גרגר או גרגיר. אף שלשמות אלה גם הוראה אחרת, ניתן ליחסם גם לזרעי התבואה והקטניות הקשים, על סמך המשנה המזכירה "גרגיר של קטניות" (עוקצין א, ה). במקרא מציין גרגר את הפרי הברשני של הזית: "כנקף זית — שנים שלשה גרגרים בראש אמיר" (ישע' יז, ו). בן סירא העברי (ג, י) מתארו: "כזית רענן מלא גרגר". במשנה מדובר על "גרגר של זית" (טהרות י, ה) ועל "גרגיר של אשכול" בהוראת ענב (פאה ז, ד). משם זה נוצר הפועל גרגר במובן של הורדת ענבים בודדים מן האשכול (מעשרות ב, ו).

השם גרעין, שרגילים להשתמש בו לציון הזרעים

שמפצחים ואוכלים אותם, כגון זרעי החמנית, הדלעת והאבטיח, אין לו כל יסוד במקורות. נכון יותר לגביהם השימוש בשם זרעונים, שהרי "קשואין ודלעות" נמנים בכלל "זרעוני גנה הנאכלים" (תוספתא מעשר ראשון סוף פ"ג). מצינו גם מונח מיוחד לזרעים השטוחים של הדלעת, האבטיח, הקישות והתורמוס, שהוא מעה (תוספתא כלאים פ"א יג וירושלמי שם כז ע"א).

השמות גרעין, גרעיוה, גלעין, גלעינה (רבים): גרעינים או גלעינים) מציינים בספרות חז"ל את הזרעים בעלי הקליפה הקשה, המונחים בתוך הפרי המתוק. מדובר על גרעיני זיתים, תמרים, חרובים ואתרוג (תוספתא תרומות י, א"ב). כמו כן הוזכרו גלעיני אגסים וקרוסטומלין (מין אגס; ירושלמי תרומות פרק יא, מז ע"ד).

בימינו מקובלת ההבחנה בין גרעין לגלעין, שהאחרון מציין את זרעי השזיף, השקד, הזית וכדומה, בעוד שבשם גרעין משתמשים כשם נרדף לזרעים בכלל. מן המקורות ברור שגרעין וגלעין הם שמות זהים, ובכתבי היד רגילים החילופים ביניהם. שני השמות גרעין וגלעין מיוחדים אך ורק לזרעי הפרות המתוקים הנ"ל.

לזרע של הענבים נתייחד השם חרצן, וקליפתו קרויה זג. מונח מיוחד נקבע לזרעי הרימונים, שהוא "פרדה של רמון" (ירוש' מעשרות מח ע"ד). הפרדת הפרדות של הרימון קרויה פריטה; "מגרגר באשכול פורט ברמון" (מעשרות ג, ט), או פרידה ופריחה, וכך שנינו: "מפררין רמונים לעשות פרר" (תוספתא שביעית ו, כט; בנוסח אחר: "מפרדין

לעשות פרד"). נהגו להתקין כעין צימוקים מפרד הרימונים, ושנינו: "הפרד והצמוקים חייבים במעשרות משיעמידו מהן ערמה" (מעשרות א, ו).

כאן יש להדגיש, שבהבחנה בין פרי לזרע לא קיימת תמיד זהות בין המונח המדעי ללשון היום-יומית. הבוטנאי מציין בשם פרי את השחלה המכילה זרע או זרעים. פרי זה יכול להיות עסיסי, אך גם מוקף קליפה יבשה; כך למשל זרעון החמנית וגרגר החיטה אינם אלא פרות מבחינה בוטאנית. באחרון מעורה קליפת הפרי בזרע.

הבוטנאי מבחין בין הזרע, שהוא מתהליך הרבייה המתרחש בפרח ובשחלתו, לבין פקעת או בצל, שהם איברי רבייה וגטטיביים. הבחנה כזו אינה קיימת בספרותנו העתיקה. כך קרויים הבצלים והשומים בשם זרע (תרומות ט, ו). אמנם פעם אחת מבחינה המשנה בין "זרע לוף התחתון", והכוונה לפקעת, לבין "זרע לוף העליון" והכוונה לזרעים הנוצרים בתפרחת (מעשרות ה, ח). הבצלים והפקעות, שבבוטאניקה הם מכונים בשם גיאופיטים, זכו במקורותינו לשם מיוחד: חסיות (תוספתא תרומות ט, ג). מונח עברי זה לגיאופיטים מן הראוי להכלילו בין המונחים הבוטאניים העבריים.

עד כאן על מונחי הזרעים. מכאן ואילך — הפעלים הקשורים בתהליכי הזריעה.

לזרע גם משמעות של זריעה. כך מצינו במקרא "זרע וקציר", ובספרות התנאים רגילים הביטויים: "שעת הזרע", "המוכר לזרע", שהוראתם: שעת הזריעה, המוכר לזריעה.

הפועל זרע מתייחס לזריעת גידולי גן ושדה וכן לזריעת חרצנים של גפן (תוספתא כלאים א, טו). בבצלים, שמרבים אותם על ידי זרעים או על ידי בצלצלים ושתילים, רגיל לדרך הראשונה הפועל זרע (כלאים ג, ו) ולדרך השנייה שתל (ירוש' פרק ג, יז ע"ג) או נטע (ירוש' תרומות ראש פ"ט).

מאידיך, רגיל גם הפועל נטע, שעיקר הוראתו שתילה, גם לציון זריעת גרעינים של פרות, ומדובר על "גלעינים לנטיעה" (ירוש' שבת פרק יא ע"ב), ו"נוטע אגוז שהוא פרי" (ערלה א, ט). כמו כן הוזכרה נטיעה של זרעי פול המצרי והדילועים (כלאים פרק ג מ"ד—מ"ה). נראה, שבכגון אלה העדיפו את הפועל נטע על זרע, מפני שמדובר בזריעת זרעים גדולים למדיי במרחקים ניכרים — הדומה לנטיעת עצים.

במקרים מיוחדים השתמשו בפועל נתן בהוראת "זרע": "אדם נוטל מעה אחת... ונותנן בתוך גומא אחת" (ירוש' כלאים פרק א, כז ע"ב); "אין נותנין זרע של דלעת לתוך החלמית שתהא משמרתו" (כלאים א, ח).

במשל על עבודת האיכר שבסוף פרק כח שבישעיה צוינו פעלים אחדים לזריעה: והפיץ קצח, וכמון יזרק, ושם חטה". לא ברורה סיבת השימוש בפעלים הפיץ וזרק דווקא בקצח ובכמון, ונראה שכאן רק גיוון-לשון פיוטי. הביטוי: "ושם חטה", אפשר שמציין הנחת זרעים בתוך התלם במקרה שזורעים חלקות קטנות.

הביטוי "וזרק זרע" הוזכר בתלמוד בארמית: "שדי חטיין" (בבא מציעא נו ע"ב). רגיל יותר הפועל הפל בהוראת

„זרע“; זה הזוכר בכתובים „ולהפיל זרעם בגויים“ (תהלים קו, כז); „ואם יפול עץ בדרום או בצפון“ (קהלת יא, ג), אף כאן הכוונה לנפילת הזרע. ביטוי חוזר בספרות חז"ל הוא כדי נפילה (בבא מציעא ט, ה) או „כדי ניפלה“ (ירושלמי שם, יט ע"א; ספרי עקב פיסקא מג). הכוונה לכמות הזרעים הדרושה לזרעית חלקה: „בנופל לבית סאה“ וכדומה (כלאים ב, ב). זריעה ביד קרויה בשם מפולת יד (ברכות כב ע"א). הזריעה נעשתה כרגיל על יד תנופת יד ימין ומשיכתה לצד שמאל; זו צוינה בביטוי משך הזרע (עמוס ט, יג והשווה תהלים קכו, ו).

מ' אבינור

הרחבת האלף-בית — צורך השעה *

הכתיב המלא, הבלתי מנוקד והבלתי עקיב, המשמש כיום לכתיבת רוב הספרים והעיתונים המתפרסמים בעברית, זכה וזוכה לביקורת קשה מצדדים רבים. הכול מסכימים, כי צריך לעשות לשיפורו ולהאחדתו, אולם הצעה שיטתית משביעה רצון טרם נמצאה. הסיבה היא — שקיימות השקפות שונות על מה שצריך ומה שמותר לעשות ועל תפקידו של הכתב בשפה. ברצוננו לסקור כאן את הכתב מנקודת מבט של מכשיר להעברת אינפורמציה מאדם לחברו ולהראות,

* ראה הערת המערכת בסוף המאמר.